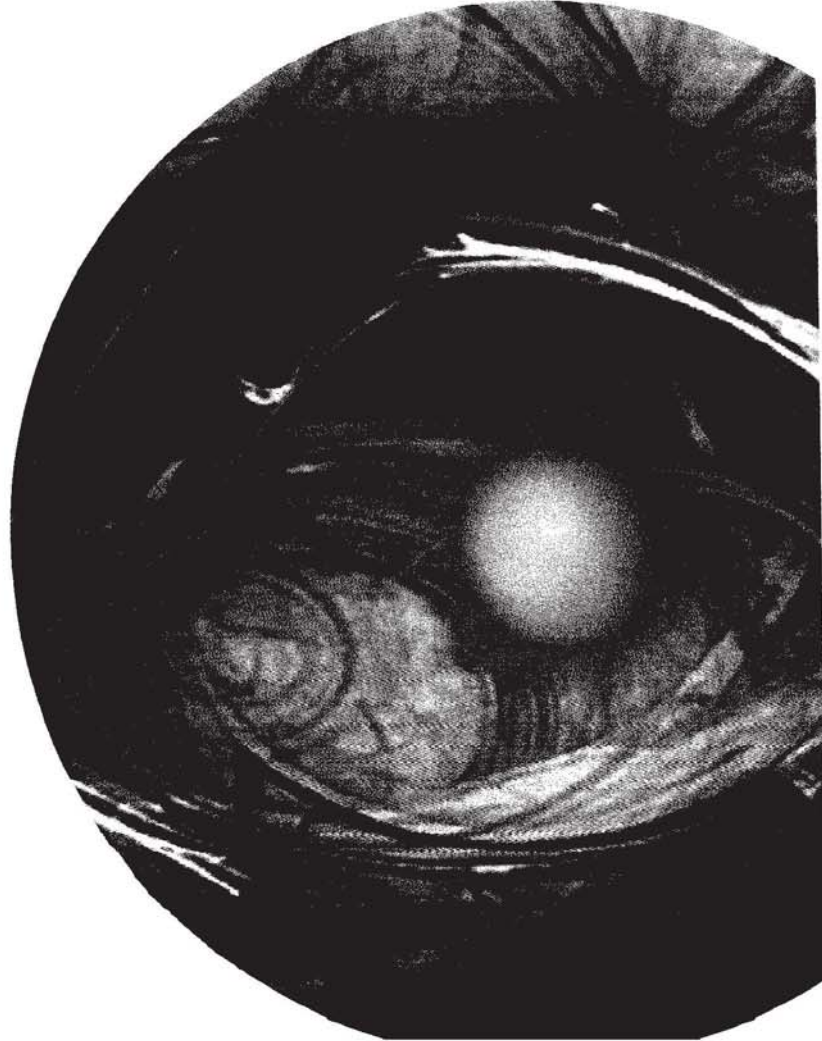

küreselleşen dünyada geleneksel değerler

TEMEL YEŞİLYURT

Küreselleşme, idrak ettiğimiz yeni bin yılda içinde yaşadığımız devri ve durumu ifade etmek için başvurulan en popüler kavramlardan biridir. Kavramın hem mevcut durumu hem de belli bir süreci ifade etmek için kullanılmasının yol açtığı tanımsal belirsizlik bir yana, yapılan bütün tanımlamalara rağmen hâlâ ne olduğu noktasında belirsizliğini sürdürmektedir. Belki de o, bu noktada henüz nasıl tanımlanacağı keşfedilemeyen, ancak hâlihazırda ulaştığı sonuç açısından tanımlanmaya çalışılan bir dünyadır. Bununla birlikte küreselleşme, evrenselleşme teriminden farklı bir eylemi ve tutumu ifşa eder ki bu insanı hem benzeri görülmemiş fırsatlarla hem de tehditlerle karşı karşıya getirebilir. Sanayileşme ve modernite sonrası zamanların nevezur duyurluluğı olarak gündeme giren küreselleşme, bilimin entelektüel ve sosyal bir güç olarak yükselişle

başlayan modern yaşam biçiminin içinden gelir. Merkeze pozitivist bilgi anlayışını yerleştiren modern bilim, bilgiye bireyi, doğayı, maddî nesnelere ve toplumları denetim altına almamızı sağlayacak güce yönelik bir fonksiyon atfeder. Artık gerçeklik gözlemlenebilir olandan ibarettir ve böyle bir gerçeklik evreninde Tanrı'nın mukadder kıldığı bir iyi ve doğru kavramına yer yoktur. İnternet başta olmak üzere elektronik medyanın büyüleyici gücünü de yanına alan modernite perisi, yalnızca görsele odaklanan bir kültür yaratmakta ve belli türden inançlara bağlanmayı en azından bir safdillik olarak nitelemektedir. Düşüncemizdeki aşkın referansların yitirilişi, modern çağın belirleyici bir özelliği olduğundan, gittikçe artan biçimde din, yalnızca bizzat bir kişi için anlamı olan oldukça özel bir mesele olmakta ve bireylerin vicdanlarına mahkûm edilmekte ve iman hiçbir ümit ve geleceğe yönelik bir vaat içermeyen bir anlamsızlığa itilmektedir. Bu açıdan bakıldığında modern yaşam, deği-

Artık gerçeklik gözlemlenebilir olandan ibarettir ve böyle bir gerçeklik evreninde Tanrı'nın mukadder kıldığı bir iyi ve doğru kavramına yer yoktur. İnternet başta olmak üzere elektronik medyanın büyüleyici gücünü de yanına alan modernite perisi, yalnızca görsele odaklanan bir kültür yaratmakta ve belli türden inançlara bağlanmayı en azından bir safdillik olarak nitelemektedir.

şim, hareket ve oluşumun meydana getirdiği dinamik bir perspektifi kaçınılmaz kılarlarken, dine yeniden yönelik bir anlamda 'gericilik'le damgalanarak çağın dışında kalmakla itham edilmektedir. Bir başka deyişle müteal bir Tanrı düşüncesi paranteze alınarak yaşamın tüm düzeylerinden dışlanmakta, ortaya çıkan boşluğu doldurmak için 'akıl, bilgi ve teknolojinin kut-

sanması' gibi bir takım sahte mutlaklar üretilmektedir.

Artık tarih, herhangi bir metafizik gücün ya da ilahî takdirin müdahalesinden uzak, ke-sintisiz bir ilerleme ve modernleşme sürecine özdeş sayılmaktadır. Bu süreci tanımlayabilmek veya sürdürülebilmek için evrenin Tanrı'dan tümüyle arındırılması, beşerî ve toplumsal alanın her çeşit metafizik referansa başvurmaksızın açıklanması, sanattan felsefeye, edebiyattan kültüre kadar tüm disiplinlerin daha da önemlisi epistemik anlayışımızın -hiçbir ilahî gücü hesaba katmadan- tamamen beşerî yapıp etmelerimiz açısından konumlandırılabilmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bir başka açıdan da bu bakış açısı, din ile bilim arasındaki ikilemi ortaya çıkaran sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İlerleme düşüncesini her çeşit metafizik değerlerin fevkine çıkaran küresel bakış, merkeze alıp adeta kutsallaştırdığı ilerleme mitosundan hareketle, iletişim ve teknoloji adı verilen sihirli kılıncın gücüne dayanarak temas ettiği her şeyi altına çevirmenin yöntemini arıyor. Bu durum, Kur'an'ın de-yimiyle sürekli hayret uyandıran ve ilahî varlığın önemli bir tecellisi olarak görünen dünyanın, daha doğrusu beşerî yaşamın büyüsunün yitirilmesiyle aynı anlama geliyor. Dünyayı algılayışımızın sekülerleşmesi ve beşerî yaşamımızın dinî değerlerden arındırılması, Tanrı aynı zamanda evrenin ve beşerî var oluşumuzun da ontolojik ilkesi olduğundan, özlenen mutluluk yerine insanlığı varoluşsal bir çıkmaza sürüklemiştir. Her çeşit kutsal değerlerin beşerileştirilerek maddî gözle görülmesi ve nicelleştirilmesi insanlığı telafisi oldukça zor olan kültürel çöküntü, yabancılaşma, zevk düşkünlüğü, bencilik, sömürü, ötekiler var etme ve onları köleleştirme, kadınların metalaştırılması ve ekosistemin tahrip edile-

rek yeraltı ve yer üstü kaynaklarının çarçur edilip tüketilmesi gibi ciddiyeti şimdi çok daha iyi anlaşılan bir takım sorunlarla yüz yüze getirmektedir.

Zamanımızda insanı tümüyle maddî boyutuyla üreten-tüketen bir varlık olarak ele alıp vahşiyane rekabetin -insan insanın kurdudur- çarkında öğüten küreselleşmenin aslında maddî varlığımızla birlikte duygularımızı da ve hatta insanlığımızı da tüketip metalaştırdığını görmenin dramatik şokunu yaşamaktayız. Aşkın ilkenin unutulması nedeniyle dünya, merkezi olmayan bir çembere dönmüş ve bu merkezin kaybolması da beşeriyeti büyük kaoslarla karşı karşıya getirmiştir. Böylesine kendi maveramızın zıddına yapılandırılan bir dünyada yaşamının güçlüğünü hayatımızda her geçen gün daha güçlü bir şekilde hissettikçe ve hayatımızdaki aşkın boyutun yitirilmesini unutmak için yarattığımız kuruntular dünyasının gerçek niteliğini her geçen gün daha belirgin biçimde gördükçe, 'yitik manevî merkez'i yeniden keşfetmeye olan ihtiyacın aciliyeti de daha yüksek bir ses tonuyla dile getirilmektedir. Çünkü insanlığın mutluluğu ya da günümüzdeki moda deyimiyle "daha fazla özgürlük" namına dünyanın demokrasi havariliğine soyunma girişimleri, kendi içinde doğurduğu çelişki ve çatışmalarla iflas etmeye başlamıştır. Gözlerini daha büyük bir pazar sevdasına kaptıran sözümler ona özgürlük savaşçıları'nın neden oldukları insanlık dramının tanımları da yine çağdaş dünyanın özgür insanları olmaktadır.

İçinde bulunulan durumda, ortaya konulan hipotezler veya geliştirilen teoremler, gerçeklik bilincimizi tümüyle ifşa etmiyorsa veya en azından beşerî tecrübenin önemli bir kısmını es geçiyorsa veya tecrübemizin derinliği modern düşüncenin frekanslarını aşılıyorsa, bu durumda tecrübemizin bütün

boyutlarını kapsayacak alternatif antenler aramak kaçınılmaz olabilir. Ancak geliştirilebilecek bu yeni postmodern bakış açısı, bir yandan modernitenin kazanımlarını içerirken diğer taraftan onun indirgemeciliğine düşmeyecek aksine tecrübemizin ahlâkî, estetik ve dinî boyutlarıyla olduğu kadar bilimin olguları için de anlamlı olabilecek ve bilimsel, ahlâkî ve dinî kurumların yeni bir birliğini kaçınılmaz kılacaktır.

Her çeşit kutsal değerın beşerileştirilerek maddî gözle görülmesi ve nicelleştirilmesi insanlığı telafisi oldukça zor olan kültürel çöküntü, yabancılaşma, zevk düşkünlüğü, bencilik, sömürü, ötekiler var etme ve onları köleleştirme, kadınların metalaştırılması ve ekosistemin tahrip edilerek yeraltı ve yer üstü kaynaklarının çarçur edilip tüketilmesi gibi ciddiyeti şimdi çok daha iyi anlaşılan bir takım sorunlarla yüz yüze getirmektedir.

Modernite kutsalın yitirilmesini önerirken, postmodernite onu yeniden keşfetmenin heyecanını yaşamaya çağırılmaktadır. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın sanayi toplumlarında olduğu gibi, ziraat toplumlarında da dinin yeniden ihyası modernizm ötesinin en anlamlı imalarından biridir. Postmodernizm, modern yaşam içinde kendisine yabancılaşmış olan insanın, manen itibarını iade etmek için, çok çeşitli biçimleriyle yeniden dine dönüşü vaat eder ve önerir. Bununla birlikte Postmodernizm de insanın yabancılaşmış özünü yeniden özümlemeye ve yitik manevî merkezin yeniden keşfine ciddi katkı sağlamaktan uzak görünüyor; çünkü ahlak felsefesinin gelişimi açısından bakıldığında modernite ve postmodernite birbirini dışlayan değil tamamlayan süreçlerdir (Griffin, 56).

Temelde çağdaş insanın problemlerine vurgu yapma ve onlara çözüm bulma konu-

sunda güçlü iddialar taşıyan küresel yapılanma; dünya çapında yaşanan savaşlar, yaşanan ızdıraplar ve dramlar dikkate alındığında ve bireysel anlamda gündelik iş ve yaşamımızda mutsuzluğumuzun nedenini sorguladığımızda bu iddiasında başarısız olmuş görünüyor. Problemi çözmek yerine derinleştirmiş, birey ve toplumların yaşamları için pek çok açıdan artık krizle ta-

dinî düşüncenin aynı zamanda yaşama yönelik bir tutum geliştirme ve davranış biçimi belirleme şeklindeki etkin işlevinin altını kalın çizgilerle bir kez daha çizmek önem taşımaktadır. Küreselleşme düşüncesi özellikle belli bir kültürü merkeze alıp evrenselleştirmekte ve onu tüm insanlığın kurtuluşu için reçete olarak sunmaktadır.

nımlanır olmuştur. Pek çok kimse tarafından kabul edilmese de dinî düşünce, küreselleşmenin doğurduğu kaygan zeminde, bireylerin anlamlı yaşam talepleri için uygun bir sabitleyici işlev görebilir. Bu noktada dinî düşüncenin aynı zamanda yaşama yönelik bir tutum geliştirme ve davranış biçimi belirleme şeklindeki etkin işlevinin altını kalın çizgilerle bir kez daha çizmek önem taşımaktadır. Küreselleşme düşüncesi özellikle belli bir kültürü merkeze alıp evrenselleştirmekte ve onu tüm insanlığın kurtuluşu için reçete olarak sunmaktadır. Bugün bizim diye tanımladığımız ve sahiplendiğimiz kültür, büyük ölçüde bu baskın kültürün formatını taşıyor. Dünya üzerinde hiçbir toplum artık kendi tarihî tecrübesinin derinlerinden getirdiği imkânlarla kendi 'gerçeklik' tanımlarını, yaşamın anlamını ve ortaya konulan davranışların ya da üretim veya tüketimin hedefini kendileri belirleyememekte, aksine dünya çapında kabul gördüğü düşünülen küresel değerlerin tayin ve tespitlerinin pasif bir icracısı olmaktan öteye gidememektedir. Bu du-

rum ise özellikle bir Müslüman için varoluşsal önem taşıyan yaşantımızla ilgili pek çok kabulün küresel değerler sistemine göre şekillendirilmesi ve bunun doğal sonucu olarak da kendi özüne yapancılaşması anlamına gelmektedir. Çünkü küresel düşünce kendi kültürel girdilerini evrimleşmiş türün tipik örnekleri olarak sunmuş ve bunu diğer toplumların önüne yavaş gelişip erişilebilecek bir kültürel ideal olarak sunmuştur (Attas, 52). Bir başka anlatımla içinde bulunduğumuz konum ve ölçüt olarak belirlediğimiz küreselleşme nüansı Batı'nın şimdisiidir. Çünkü o, kendi şimdisini tüm insanlığın, dolayısıyla var olabilecek tüm geleceğin referans noktası olarak sunmaktadır. Bu, genelde farklı kültürlerin özelde de İslam kültürünün istikbal projesinin Avrupa'nın gelecek ve şimdisini kapsama zorunluluğunu doğurmaktadır. Hâlbuki böylesine bir kabul, diğer geleneklerin kendi zamanlarında kendi geleceğinden doğal bir biçimde gelişmediğinden Avrupa'da olumlu ve canlandırıcı olan şey, diğerleri açısından yabancı ve ilişkisiz kalabiliyordu. Hatta küresel yönelişin dünyayı kendi açısından tek bir sosyal sistem olarak görme eğilimi, çoğulcu kültürel varoluşlara izin vermediğinden, ötekilerinin kültürlerinin karartılması anlamına da gelebilmekteydi.

İlerlemeci tarih düşüncesi küreselleşme düşüncesinin ana teması olduğundan "süreklilikli ilerleme" fikri küresel anlamda nihai değer yüklüydü ve ondan daha değerli bir şey yoktu; her şey son anlamda bu ana temanın hizmetinde olmalıydı. Bu nedenle içinde bulunduğumuz evrenin de başlı başına bir anlamı yoktu. Dolayısıyla insana, insanî olmayan bir dünyada nasıl yaşayabileceğinin tavsiyesi verilmekte, dünyanın objektif anlamsızlığına rağmen yaşamı sürdürülebilmek bir cesaret işi olarak görül-

mekte ve dünyanın saçmalığı karşısında bir başkaldırıdan söz edilebilmekteydi. İnsan için dünyada cennet inşa etmeyi vadeden küresel düşünce, doğayı tüm hayret uyandıran gizemli büyüünden uzak tutmak, üzerinde etkin denetim oluşturmak için onu fethetmek, hoyrat bir aç gözlülükle tüketmek suretiyle ona haddini bildirmeyi insanın önüne bir vecibe gibi koyarak cehenneme çeviriyordu. Buna karşılık anlam evrenini kısmen uhrevî ve kısmen dünyevî bir ufka yayan geleneksel düşünce, dünyanın dışlanması anlamına gelebilecek bir öngörüü asla salık vermeyerek onun metafizik bir değer taşıdığına ısrar eder. Kur'ân ile beslenen ve büyüyen ruh, doğal dünyayı, fethedilecek ve boyun eğdirilecek bir düşman olarak görmeyip aksine insanın dünya hayatını ve bir anlamda nihaî kaderini paylaşan dinî evrenin tamamlayıcı bir parçası olarak görür (Nasr, Kutsal Bilim, 175). Bir başka açıdan evren, dinî bağlamda bilgi ontolojisinin önemli bir parçasını ve insanın yapıp-etmelerinin ve bilme eylemimizin konusunu oluşturmaktadır; bu yönüyle de anlam ve değer yüklüdür. Kur'an'a göre Tanrı evrenin ontolojik ilkesidir; topyekün evreni o yaratmıştır ve evren de son anlamda O'nu gösterir. Bu nedenle doğanın denetim altına alınmayı gerekli kılacak veya insanı kaygıya sürükleyecek büyüsel veya nihilist bir tabiatı mevcut değildir. Öyleyse bütün somutluğu içinde evren aşağılanıp kötülenmemiş, aksine öteki dünya ile ilişkilendirilerek metafizik bir değer yüklenmiştir. İslam dini söz konusu olduğunda, Allah-insan ve evren arasında dostane bir ilişki öngörüldüğünden, insan, yapıp-etmeleri bir yana, içinde yaşadığı çevreye karşı takındığı tutum ve davranışlarından da Tanrı'ya karşı sorumludur. Bu bunalımlı yoldaki büyük kesif ise dinî esintili tabiat telakkisine geri dönüş serüveni ya da nostaljisi; tabiatın koruyucu zir-

hını kırıp parçalamak, ona haddini bildirmek, gücünü ona kanıtlamak söyleminden ondaki ilahî esintiyi sezme, ondaki yitilmiş ezeli izi, Tanrı'nın nakşını arama soy-luluğuna dönüş şeklinde özetlenebilir.

Küresel düşüncenin önemli boyutu kuşkusuz insan yetilerini aşırı yücelten ve beşerî özgürlüğü, vazgeçilmez ve kanıtlamaya ihtiyaç duyulmayan bir insan hakkı olarak öne çıkararak vurgusuydu. Bununla birlikte, küresel oluşumun öngördüğü insan, artık geleneksel dinlerin merkeze aldığı Hz. Âdem'in soyundan gelen evrensel insan

İnsan için dünyada cennet inşa etmeyi vadeden küresel düşünce, doğayı tüm hayret uyandıran gizemli büyüünden uzak tutmak, üzerinde etkin denetim oluşturmak için onu fethetmek, hoyrat bir aç gözlülükle tüketmek suretiyle ona haddini bildirmeyi insanın önüne bir vecibe gibi koyarak cehenneme çeviriyordu.

değildi. Bu insan, insanlıkla ilişkisi renk, ırk, dil ve bölge gibi fiziksel engellerle kesilmiş, Rönesans'la doğan bir insandır. Başka bir anlatımla her şeyin ölçüsü, her çeşit bilgi ve değerlerin kaynağı olan ve aşkın bir referansı dışlayarak kendisini nihaî ilginin merkezi yapan bir insandı. Bu anlayış, bireyselliği, yüce ve soylu bir şeymiş gibi överek, sınırlanamaz bencillik ve hoşgörü eksikliğinin dünya çapında yayılmasını göz ardı etmektedir. Diğer taraftan da insanı her çeşit manevî ve aşkın değerden yoksun bıraktığından onu yalnızca maddî ve nice-liksel fonksiyonları olan, üretici ve tüketici bir varlığa indirger. Bu ise, insanın aşkın perspektifini kaybederek, kendi potansiyelinin altında yaşamasını önermekle eş değerdir. Çağdaş insanın imgelemine her türlü aşkın değerden arındırmakla birlikte, meydana gelebilecek boşluğu doldurabilecek alternatifler önermek yerine, onu her

türlü *sahte mutlaklarla* doldurmayı önermektedir. Bu anlamda, Nietzsche'nin Tanrı'nın yerine ikame etmeye çalıştığı *üstün insan*'ı, gerçek anlamda özgürlüğün, bireysel otonominin garantörü değil, aksine kendi üstünlüğü adına *ötekini* yok sayan, adeta despot bir Tanrı'dır. Çünkü Tanrı'ya intisabını kesen insanın önce bireyciliğe, ardından da bu bireyciliği arzuları kadar sonsuz istekleri karşılayamamaktan dolayı daha üst yapılanmalara taşınması, amaçlananın tam tersine otonom ve güçlü bir bireyi değil, silik ve bağımlı bir bireyi netice verecektir. Bu anlamda hümanistik çözümlenmeler, insanın yabancılaşmış özünü *yeniden özümlemeye* hiçbir katkı sağlar görünmüyor. Zira beşerî potansiyeller bağlamında önerilen her çözümleme, diğer taraftan yine beşerî oluşun doğurduğu sınırlamalarla karşı karşıya kalır. Aşkın gerçeklik bilincini *nadasa* bırakan seküleri-

Nietzsche'nin Tanrı'nın yerine ikame etmeye çalıştığı *üstün insan*'ı, gerçek anlamda özgürlüğün, bireysel otonominin garantörü değil, aksine kendi üstünlüğü adına *ötekini* yok sayan, adeta despot bir Tanrı'dır.

zasyon, buna paralel olarak *Tanrı-evren-insan* üçlüsü arasındaki irtibatı keserek, bireyi uçsuz bucaksız bir evren içinde *koz-mik bir yalnızlığa* itmektedir. Bu, insana evrenle dayanışma hissi veren yaratılış bilincinin veya iman aktının kaybı anlamına gelmektedir. Özetlemek gerekirse, imanın engin düzleminden soyutlanmış bir birey, görünüşte *yapay bir özgürlük* içinde ama gerçekte yapayalnızdır. İnsanı Tanrı'dan arındırılmış bir evrende yücelterek tanrılaştıran çağdaş hümanizm, bir başka açıdan önemli çıkmazlarla karşı karşıyadır. Çünkü böylesine bir yaklaşım, insanın anlayış ve anlam evrenini olabildiğince kısıt-

lıyor. Çağdaş insan, kendisini bekleyen devasa sorunlara çözüm aramada, aşkın bir referansla bağını kesmiş, her yerde insanın yanında ve yardımında olan bir Tanrıdan uzaklaşmış, bunun yerine onu, sonluluğun, zayıflığın dar kısıncasına terk etmiştir (Vattimo, 86). Buna karşılık, ilâhî dinler açısından geçerli sayılan otantik imanın gerçek objesi Tanrı olduğundan, böyle bir imanı kabullenme son anlamda bireyi Tanrı ve Tanrı'nın vaat ettiği öteki dünyalarla ilişkiye geçirerek, sonlu bakış ve anlam çerçevesini, sonluluğun verdiği her çeşit kısıtlılık, gerçek-dışılık ve yüzeysellikten arındırır. Çünkü bilinci yalnızca gözlemlenebilir gerçeklik alanından alarak gözlemlenemeyen alanı da içerebilecek şekilde derin ufuklara yöneltir ve insan için özgürleştirici bir işlev görür. Bu nedenle emeklerimizi ve mücadelelerimizi kendi sonlu alanımızın ötesine taşıyarak, bütünü etkileyecek bir konuma yerleştirir. Çünkü bu, insanı, kendine has, özel benliğinin küçüklüğü ve önemsizliğinin üzerine çıkartarak, evrenle ruhsal bir birleşime girmesini sağlamış ve hakikat ile güzelliği samimî bir biçimde birleştirerek, nadir bulunan bir güç ve ayrıcalığa sahip bir yaşam türü üretmiştir (Eucken, 25).

Küreselleşen dünya, bir yandan bireysel ve etnik özgürlüğün gerçekleştirilmesini kısırtırken, diğer taraftan da özgürlüklerin törpülenişine tanıklık etmektedir. Çünkü yeryüzünde yaşayan insanların neredeyse tümü aynı kurallara göre oynanan bir oyunun oyuncularını haline getirilmektedir. Çünkü küresel düşünce, özgürlüğü kültürlerin tümüyle kendileriyle aynı olma özgürlüğü ile özdeş tutmaktadır. Bu bağlamda imanın aşkın ufkundan arındırılan imgelem, boşluğa terk edilmiş ve kendisine hiçbir ciddi şey önermeyen, kendi türünden bir varlık tarafından kuşatılmıştır. Bu ise

özgürlük anlamına gelmek yerine, onun bir yitirilmesini öneriyor görünüyor. Buna karşılık dinin merkezinde yer alan Tanrı düşüncesi, insanların sorumluluk ve mükâfatta Tanrı önünde mutlak eşitliği ilkesini öne çıkarır. Çünkü Tanrı'dan intisabını kesen insanın önce bireyciliğe, ardından da bu bireyciliği, arzuları kadar sonsuz istekleri karşılayamamaktan dolayı daha üst yapılanmalara taşınması, amaçlananın tam tersine otonom ve güçlü bir bireyi değil, silik ve bağımlı bir bireyi netice verecektir. Kişisel otonomiyi önemseyerek kendine özgü orijinal konumuna yerleştiren iman, "gerçeklik" in bütüncül bir anlayışını önerir. İmanın temelde *kabul ve teslimiyeti* içermesi, bireyin tecrübî ve rasyonel yetilerini hiçlemesini sağlar. Aksine sonluluk, eksiklik ve kuşatılmışlığın verdiği her çeşit kaygı ve tedirginliğin yol açtığı kayganlıktan psikolojik dinginliğe erişir. Kişiliğe derinlik, yön ve birlik verir. İman nihaî bir yöneliş olarak bireyin toplam kişiliğini ilgilendirdiğinden yaşamın bütünleştirici merkezi olarak işlev görür. Bu anlamda imanın kaybedilmesi, insan bünyesindeki bütünleştirici merkezin kaybı anlamına gelir ve kişilik parçalanmasına götüren bir sürecin başlangıcı olabilir.

Küreselleşen dünyada daha geniş pazarlar yaratma, liberal piyasa kurallarını dünya çapında egemen kılma tutkusu öylesine baskın gelmektedir ki bu durum insanı ikincil önem taşıyan bir konuma itmekte ve doğrudan insanı ve insanî olan değerleri önemsizleştirmektedir. Çünkü bu egemen güce göre alım satım ilişkisinden doğan artı değerden daha değerli bir şey bulunmamaktadır. Küresel köy her şeyin alınıp satıldığı, ancak belli bir grubun alıp satabildiği bir pazara dönüşmüştür. Seyredener ise bu sürece el sallamakla yetindikleri sürece masum olarak görülmektedirler. En yüce varlık konumundan çıkarılıp ser-

yeryüzünde yaşayan insanların neredeyse tümü aynı kurallara göre oynanan bir oyunun oyuncularına haline getirilmektedir. Çünkü küresel düşünce, özgürlüğü kültürlerin tümüyle kendileriyle aynı olma özgürlüğü ile özdeş tutmaktadır.

mayenin piyasa malına dönüştürülen insan, bu küresel sermayenin amaçlarına hizmet etmekten başka bir işe yaramamaktadır. (Macit, 87-88). Sınırsız kazanç uğruna sürdürülen koşuşturmanın içinde tüketimin fasit dairesinde tükenen insanın histerik hallerini toplum kesimlerinde gözlemlemek mümkün olmaktadır. Tüketimin coşkulu hazzına kendini kaptıran insan, üretimi aklına bile getirmemekte ve bu uğurda dostluk, kardeşlik, yardımseverlik gibi insana özgü değerleri de tüketmektedir. İnsanî değerler içleri boşaltılarak çarpıtılmakta ve nihaî anlamda tükenen insan olmaktadır. Bir başka açıdan da sınırlı üretime karşılık, sonsuz tüketimin girdabına kapılmış bir topluluğun var olma şansı pek fazla olmayacaktır.

Tüketimi bir saygınlık ölçütü olarak benimseyen ve küresel yönelişin hiçbir ahlakî ilke taşımayan tutkulu piyasa ekonomisine uyum sağlamayı bir vecibe olarak gören çağdaş Müslüman, çoğu kere dini bile yeniden üreterek tüketimin hizmetine sunmanın yöntemlerini aramak gibi bir ikilemi yaşamaktadır. Tüketiciyi koruma bu önlenemez hastalığın hiç olmazsa kontrol altına alınması yolundaki beyhude çabadan öteye geçmemektedir. Ekonomik evrenin metafizik ufuktan arındırılarak beşerîleştirilmesi, ekonomi ahlakının çözülmesini kolaylaştırarak bu alandaki pek çok evrensel değer (israf, kanaat gibi) değersizleşerek hayatın dışına taşınmasına yol açmıştır. Bir başka açıdan da dinî kavramla-

rın da görecelileştirilerek tüketimin hizmetine sunulması, dinî olanla olmayan ya da iyi ile kötü arasındaki niceliksel ayrımı güçleştirmektedir. Hâlbuki tarihi süreç içinde varoluşu ve onun tarihini yönlendiren güçler büyük ölçüde gayri maddî unsurlar olmuştur. Çünkü Maddî ilerleme düşüncesinin altında da insanın tamamen beşerî olana indirgenmesi yatsa da tamamen beşer olmayı istemek, insanlık seviyesinin altına düşmeyi önermekle aynı anlama gelecektir (Nasr, Kutsal bilim, 199).

Geleneksel iş ve yaşantımızda ekonomik faaliyet her zaman var olmuşsa da ekonomi teriminin karşılığı olarak kullanılan 'iktisat' terimi aynı zamanda iş ve davranışta ölçülü olmayı da dile getirir. Gazalî'nin İslam inanç sistemiyle ilgili yapıtına "inançta ölçülülük" (el-iktisâd fi'l-İtikâd) adını vermesi oldukça anlamlıdır. Savurganlık ya da moda deyimleriyle tüketim çılgınlığını "aşırılık" (israf) olarak Kur'anın yermesi, diğer

dinin öne çıkardığı 'hesaba çekilme' mefhumu, insanın dünya üzerinde kullanabileceğini iddia ettiği gücün tamamına kaçınılmaz bir sınırlama konması demektir.

açıdan da ihtiyaçlarımız ile isteklerimiz arasına mesafe koyarak aşırılıktan sakınmayı salık vermesi gibi bir anlam taşır. İnsanı yalnızca üreten ve tüketen varlık olarak değersizleştirmek yerine onun, manevî ve sosyal veçhelerini de hesaba katmayı önerir. (Nasr, Genç Müslüman, 280-281). Kur'an Allah ile insan arasındaki en temel ilişki kavramının merkezine güveni (iman: güvende kılmak) yerleştirerek, ekonomik yaşama güvene dayalı bir temel sağlar. Günümüz toplumlarının yitip değerlerinden olmaya yüz tutan güven, samimiyet,

dürüstlük, şeffaflık, işbirliği ve yardımlaşmayı ihtiva ederek güçlü ve ilerlemeci bir toplumun oluşumuna katkı sağlar.

Küresel dünyada dini çağdaş insan için anlamlı kılan önemli bir veçhe, kuşkusuz onun en geniş ahlâk ilkeleriyle bağdaşık olan yönüdür. Küresel alanda barışçıl bir müşterek varoluşu ve işbirliğini besleyecek siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlar, paktlar mevcut olmakla birlikte, siyasî güç kullanımının, ekonomik sömürünün ve etnik çatışmaların ötesine geçebilmekte başarısız olmuş görünüyorlar. Bu, bütün dünya topluluğuna karşı sorumluluk ve ödevlerini bilen evrensel bir ahlakın tanınması için de gerçekleşebilir. Bu anlamda dinin öne çıkardığı 'hesaba çekilme' mefhumu, insanın dünya üzerinde kullanabileceğini iddia ettiği gücün tamamına kaçınılmaz bir sınırlama konması demektir. Zıt ideolojilerin vahşiyane küresel çatışmalarında; modern bilimin artırdığı manevî karışıklıkta; artan ahlaksızlığın eski ahlâkî mefhumlara meydan okumasında ve aklî dengemizi tehdit eder bir hızla devam eden çılgın hayat tarzında (Walters, 15) giderek yalnızlığa itilen ve yabancılaşan insanın, içinde ahlâkın mümkün olacağı bir toplumu arzulamak için nedenleri olacaktır. Zira modernitenin kaçınılmaz sonucu olarak belirginleşen her çeşit etik değerden arındırılmış *rasyonel bir toplum* içinde türeyen *ahlâk dışılık*'in yol açtığı bireysel ve toplumsal çıkmazların aşılmasında din, gerçekten ciddî bir alternatif çözüm anlamına gelebilecek *ahlâkî davranışlar* seti sunar. İslâm, ahlâkî bir ideal üzerine oturmuş yaşam biçimidir. Bir başka anlatımla din, *dünyada oluşun* bir yoludur ve anlamlı yaşam talebedir (Martin, 18). Çağdaş dünyada gerçekten istikrar bozucu ve parçalayıcı olan şey, gerçek dinî imanın canlanması değil, aksine din temelli norm ve ahlakın

topyekûn dağılışıdır. Çünkü din, toplumsal nefret ve rekabetlerin üstünde olduğundan uzlaşmalara ve barışa imkân veren bir çerçeveye sunar (Barbier, 120) ve toplumsal ilişkilerde dürüstlüğe güvence sağlar. Toplumunu anlamlandırmada, ona kendi sürekliliğinden bir şeyler kattığından, toplum için bir uyum ve istikrar faktörüdür. Dünya çapında yaşanan çelişkiler, savaşlar, haksızlıklar, rant paylaşımları gibi uğruna tüm değerlerin değersizleştirildiği çıkmazlar göz önüne alındığında adalet, eşitlik, özgürlük, güven, dürüstlük ve haklılık temeline dayalı küresel bir ahlakın gelişimine olan ihtiyaç da gerekliliğini daha güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Aslında ekonomik hayat başta olmak üzere topyekûn ahlakın toplumlardan sürgün edilmesi, bireyin parçalanmasının daha açık bir anlatımla, düşünce ile pratik, gönül ile beden, inanç ile davranış arasındaki uyumun kaybolması ve insanın bütünlüğünün bozulmasının bir sonucu gibi görünüyor. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal problemlere ancak küresel bir etik anlayışının yaygınlaşmasıyla çare bulunacağı inancı bu yeni gelişmenin en önemli dinamiğidir. Modernite ve onun bir neticesi olan küreselleşme dinî geleneklerin cemiyet yapısını tahrip ederek bir nevi ahlakın varoluş zeminini bozmuştur. Eğer durum geçekten bu ise, birçok insanın küreselleşmede teolojik ve ahlakî bir değer görmemesi gayet doğaldır. Değer ifade eden kavramların içeriğini boşaltarak kullanma eğiliminin arttığı dönemler, kırılmaların ve krizlerin yaşandığı dönemlerdir (Macit, 89). Zira gerçek biçimiyle anlaşılıp algılanmayan değerler ideolojik ve duygusal tutumları harekete geçirmenin aracı olmaktan başka işe yaramamaktadır.

Küresel oluşumun dinî evrendeki iması, taşıdığı dinamik karakter nedeniyle çağdaş

insanın problemlerine vurgu yapan evrensel karakteridir. Kuşkusuz küreselleşme, bölgesel sınırsızlığı nedeniyle, dünya çapında yaşam koşullarını istikrara kavuşturma ve geliştirme potansiyeline sahiptir. Küreselleşmenin tüm bireyler ve uluslar için belirlediği değerlerin, insanlar için ve insanların lehine olması gerektiği varsayıl-

Dünya çapında yaşanan çelişkiler, savaşlar, haksızlıklar, rant paylaşımları gibi uğruna tüm değerlerin değersizleştirildiği çıkmazlar göz önüne alındığında adalet, eşitlik, özgürlük, güven, dürüstlük ve haklılık temeline dayalı küresel bir ahlakın gelişimine olan ihtiyaç da gerekliliğini daha güçlü bir şekilde hissettirmektedir.

makta; onların, dayanışma, özgürlük, adalet, dürüstlük, doğruluk, sorumluluk, şefkat gibi müsterek ahlâkî eğilimleri kucakladığı ve insanların birlikte yaşayarak keşfedip geliştirdikleri normatif standartları yansıttığı düşünülmektedir. Bu küresel değer geliştirmenin, başka insanların özgürlüklerini kısıtlamaksızın, bireysel özgürlükleri maksimize etmek için gösterilen çabayı ve her insanoğlunun fiziksel ve ruh sağlığına, adalet ve dürüstlüğe duyulan ilgiyi dile getirdiği iddia edilmektedir. İnsanî bir temele dayanan bu değerler, uluslararası veya ulusal, mahallî veya ailevî olsun, bütün problemlerin üstesinden gelmede şiddet kullanımını reddetmekte ve barış içinde yaşam ve işbirliğini öne çıkarıyor görünmektedir. Bununla birlikte, tüm insanlığın saadetine olduğu düşünülen küresel değerler için belirlenen idealler ile onların pratik yansımaları arasındaki uçurum aşılammıştır ve yakın gelecekte de aşılabilir görünmüyor. Çoğu zaman ve modern durumda egemen güçlerin kültürel ve hukukî yönden meşruiyet zeminlerine hizmet etmektedir. Küreselleşme sürecini

yönlendirme gücünü elinde tutan zengin ülkelerin son sözü söylediği ortamda ancak onların istediği yöndeki değişim süreçleri hayata geçmekte, zenginlere yetişme çabasında olan ülkelerle, yoksulların değişim talepleri ise çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bugün biz, uluslararası hukukun dahi güç ilişkisine göre anlam ve şekil değiştirdiğinin yakın tanıkları olmaktayız. Özgürlük ideali diğer insanların tamamen ay-

Küreselleşme sürecini yönlendirme gücünü elinde tutan zengin ülkelerin son sözü söylediği ortamda ancak onların istediği yöndeki değişim süreçleri hayata geçmekte, zenginlere yetişme çabasında olan ülkelerle, yoksulların değişim talepleri ise çoğu zaman göz ardı edilmektedir.

nı -ama sadece aynı- olma özgürlüğü olarak sınırlandırılmakta; insan hakları ise belli bir kültür evrenine göre şekillendirildiği için, başka din ve kültürlerle ait hak tanımlarını ve asıl kültürümüzün ortak kültürel kodlarından neşet eden bazı hakları tanım dışı bırakmaktadır.

Evrensel bir din olan İslam'ın, küreselleşmenin sunduğu fırsatlardan yararlanma ve risklerden kaçınabilmenin yöntemlerini geliştirebildiği takdirde, *küresel bir din* olarak ayrıcalıklı bir konuma sahip olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü İslam dininde "evrensellik", herhangi bir yorum, anlayış ya da teolojik kabule göre şekillenen sonraki/*tarihsel* bir oluşumla değil, bizzat dinin özüne ait *zâtî değerler* alanına ilişkindir. Bu nedenle ortaya koyduğu evrensel değerler, dinin kendine ait karakteristik belirleyicilere sahiptir. Bu anlamda din evrensel değerleri belirlerken, sübjektif bir yorumu değil, aksine bütün dinler, bütün yaratılışlar ve bütün akıllılarca benimsenen "iyi" ve "kötü" gibi evrensel/nesnel ölçütlere dayanır. İslam irfanı, insanlar ara-

sındaki 'tearufu' öngörür ve tearufla 'maruf'un dünyaya yayılmasını amaçlar. Bu durumda, evrensel bir karakter taşıyan İslam'ın değerler sistemi, ulusal, etnik, dini, bölgesel ve ırksal sınırların ötelere uzanmalı, bütün insanlığı söylem alanına almalı ve değerler şemsiyesi altında birleştirebilmelidir. Yalnızca bütün dünyayı kucaklayan evrensel bir ahlak, evrensel bir insanî değer sistemine sahip bir din yirmi birinci asra yetebilecektir. Bu anlamda İslam dini, başlangıç olarak, yaratılış açısından, Adem'in çocukları olarak geniş kitlelerin kardeşliği anlamını çıkarır. Biz bütün insanlar Hz. Adem'in nesliyiz, herkes birbirinin kardeşidir ve bütün dünya Tanrı'nın bir ailesidir. Bu insanoğlunun duygusal birliğinin en geniş cephesidir. Renk, dil, bölge gibi dünyevî rastlantılar İslam'ın ana kültür öbeğini değişik alt kültür gruplarına bölmektedir. Allah'ın ayetleri bulunmaktadır, der Kur'an, "renklerin ve dillerin farklı farklı oluşunda". İslam, dünyayı birbirine benzer kültürlerin bir alanı veya renksiz kozmopolitan bir birlik haline dönüştürmek istememektedir. Aksine, geldikleri ırk, sahip oldukları renk, konuştukları dil ve ait oldukları bölge temelinde, alt kültür gruplarının çeşitliliğini tanımaktadır. Alt kültür öbekleri insanların "*sosyal ufkunu kısıtlamak*" sızın, "*yalnızca referansta bulunmayı kolaylaştırma*" anlamına gelmektedir. [Kur'an 49/13].

Günümüz toplumlarında, türlü türlü etki altında kalıp bitmez tükenmez sorunlarla kuşatıldığımız bir labirentte herhangi bir anlam ya da amaç birliğinin farkına varmak bizler için oldukça güç olmasına karşılık, bir o kadar da önemlidir. Bu durumda din, beşerî ve yaşanabilir bir potansiyeldir. Dinin engin perspektifi içinde birey modern yaşamın doğurduğu belirsizlik, anlamsızlık ve tatminsizliği, böyle bir imana sahip ola-

rak yaşanabilir, belirli, anlamlı ve dinamik bir potansiyele dönüştürebilir. Zira son anlamda iman, "dunyada oluŖ"un bir yoludur ve bir yaşam ideali vaat eder. Bu özelliği nedeniyle de insanların yaşamında önemli bir farklılık meydana getirecektir. Çünkü modern dünyada, dünyevileŖmiş bir yaşam içinde, ne ayağımızı sağlamca basacağımız bir yer, ne kapsamlı bir sentez, ne de yüksek uygarlık düzeyindeki insanın göstermek zorunda olduğu çaba ve çekmek zorunda olduğu zahmetin karŖılıđına göre ödeyebilecek yaşam vardır (Eucken, 71). Eğer böyle bir dünyada yaşamın sürdürülmeye değer oluşunu ortaya koyacaksa, yüce bir ideale duyduğumuz inanç, etkinliğimizin her bir parçasına sevinç ve haz aŖılamadıkça, yaşamın en yüksek olasılıklarının farkına varmamız mümkün değildir.

İslam'da yaşamın temelleri kutsaldır, çünkü o boş bir oyun ve eğlenceden ibaret değildir; çaba ve zahmet, fedakârlık ve feragat gerektirir. Öteki yaşamla oluşturulan sebeplilik bağı nedeniyle de kendi sınırlarını aşan, soyut bir âleme uzanan aşkın bir karakter taşır. Daha açık bir anlatımla da bizatihi yaşamın kendisi, öte dünyayı kazandırabilmesi ve Tanrı'nın bir lütfü oluşu yönüyle kutsanmıştır. Toplumun temelinden dîni soyutlayan, kutsaldan arındırılmış modern toplumun tümüyle mekanik ve anomik ilişkilerle örülmüş *duygu ötesi toplum*'u, iman yaşamında yerini duygusal ve sıcak ilişkiler biçimine bırakmıştır. Oluşturulan toplumsal evren yalnızca dünya yaşamıyla da sınırlı değildir. Dünya yaşamı son bulsa da onun potansiyel imkanı sürer ve ahiret yaşamına dönüşür (Eucken, 37). Yaşamın bir düzeyle sınırlandırılması onu içsel olarak ayırt edici bir nitelik taşıyan bağımsızlığından, kendi dolaysızlığından yoksun bırakmış ve dolayısıyla da içerdiği bütün yoğunluğu, büyüklüğu, onuru, yani

değerli olan her Ŗeyi elinden almış görünmektedir. Bu nedenle bugünkü yaşam imajinatiftir, pek çok açıdan parıltılı, içsel samimiyetten yoksun, insanı kendi içinde asla tatmin edemeyecek, sadece etmiş gibi görünebilecek bir yaşamdır. Bu bağlamda din, toplumsal yaşamımızın karışıklıklarına, açık, tanımlayıcı çizgiler çekmemize yardımcı olabilir. Bununla birlikte o, sonsuzun, sonlu bir eylemin sınırlarının ötesine iŖtirak ettiği bir eylemdir; beŖerî girişimdir, insanın tam ve anlamlı yaşam talebidir. Bu bağlamda imanın yaşama dönük yönüne vurgu yapmak, pratik bir değer taşır. Çünkü seküler düşünce, bireysel yaşam için, pek çok açıdan krizle tanımlandığına göre, bu krizin minimize edilmesinde *imân yaşamı* ciddî bir rol oynayabilir (Nezhad, 1117). İslâm'da iman, Tanrı ile kişisel ilişkiyi tanımlayan anlamı bir yana, aynı za-

İslam'da yaşamın temelleri kutsaldır, çünkü o boş bir oyun ve eğlenceden ibaret değildir; çaba ve zahmet, fedakârlık ve feragat gerektirir. Öteki yaşamla oluşturulan sebeplilik bağı nedeniyle de kendi sınırlarını aşan, soyut bir âleme uzanan aşkın bir karakter taşır.

manda *islam* terimiyle yer aldığı ortak alan nedeniyle, teslimiyete karŖılık veren insanların oluşturduğu topluluğa, kolektif bir bilinç ve toplumsal yaşama göndermede bulunur. İman, her bir bireyi toplumun erdemli ve kaliteli bireyi kılma idealini taşır. Bu bağlamda iman, bireyi sınırlayıcı, ufku nu daraltıcı ve kendi kendisiyle sınırlanışı karŖısında, insanlığın kendi sınırlarını aşıp insanın ve dünyasının ötesindeki nihaî olana erişebileceği dikkate alınmaya değer ciddî bir iddia taşır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki küresel düşüncenin ve yaygınlaŖtırdıđı popüler kültürün bütün itiraz ve inkâr ediŖlerine rağmen di-

nin hâlâ daha büyük bir güç oluşu tartışma götürmez. Çünkü din kendi değerler sistemi içinde, inananları aracılığıyla kendi alan ve sınırlarını yeniden kurmakta, modern imgelemi zorlayacak şekilde yeni bir referans aracı olarak gündeme gelmektedir. Yaşama verdiği manevî ve teşvik edici destek, oluşturmuş olduğu ayrımlar, sonsuzluk, ölümsüzlük ve mükemmelliğe yönelik uyandırdığı özlem, kolayca tükenecek şeyler değildir. Din hâlâ mevcut tecrübemize katkı sağlamaya devam etmektedir ve bu devam ettiği sürece de çağdaş insan için canlı seçenek olmayı sürdürecektir. Çünkü din, modern insana, sürekli değişen bir dünyada ayak basacak bir yer vaat etmektedir. Böylesine kaygan bir zeminde kalıcı ve güvenilir referans noktaları bulmak fevkalade zorlaşıyor. Bu nedenle de din, bilim ve teknolojinin ihlallerinin bir neticesi olarak önemi azalmak yerine, son derece ayrıcalıklı ve fonksiyonel hale de gelebilmektedir. Bilim gibi din de yaşamı anlamlı kılanın yollarından biridir ve her ikisinin de yaşamın bütünlüğü içinde birbirinden ayrılmaz gerçeklik olarak kabul edilmesi mümkün görünüyor. ■

Kaynaklar

- Angela McRobbie, Postmodernizm ve Popüler Kültür, çev. Almila Özdek, İstanbul, 1998.
- Arus Yumul, "Modernizmden Postmodernizme Öteki", Karizma, 3 (Temmuz-Eylül, 2000).
- Attas, S. Nakib, *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. M.Erol Kılıç, İstanbul, 1995.
- Barbier, Maurice, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Özkan Gözel, İstanbul, 1999.
- Câbirî, Muhammed Abid, *Felsefî Mirasımız ve Biz*, Çev. Said Aykut, Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Canatan, Kadir, "Modernleşme Politikaları ve İlerlemecilik", Bilgi ve Hikmet, 7 (Yaz, 1994).
- Daniel J. Adams, "Postmodernizmin Teolojik Anlamı", çev. T. Yesilyurt, F. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi 4 (Elazığ 1999).

- Düzcün, Şaban Ali, "Globalizm ve Dini Değerlerdeki Dönüşüm", Dini Araştırmalar, 6:17 (2003).
- Ebû Rabi, İbrahim M., "Beyond the Post-Modern Mind", (Review Article), *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 7:2 (1990).
- Eucken, Rudolf, *Yaşamın Anlamı ve Değeri*, çev. Ahu Karasulu, İstanbul, 2000.
- Griffin, David Reyy, *God and Religion in The Postmodern World*, New York, 1989.
- Karaalioglu, Mustafa, *Tüketim Virüsü*, İstanbul, 1995.
- Kılıç, Sadık, "Yeni Binyıllar Trajediye Dönüşmeden, Haydin Manevi Ekolojik Bilinç ve Ahlaka", *Köprü*, 70 (Bahar, 2000).
- Köktaş, Eyüp, "Modern Tarihin Anlamı, İlerleme ve İslam", Bilgi ve Hikmet, 7 (Yaz, 1994).
- Macit, Nadim, "Küreselleşme, Siyaset ve Din, Dini Araştırmalar 6:17 (Eylül-Aralık, 2003)
- Martin, C.B., *Religious Belief*, Cornell University Pres, Ithaca and London, 1959.
- Mazrui, Ali A., "Pretender to Universalism: Western Culture in a Globalizing Age", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21:1 (2001).
- Nasr, S. Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. Sara Büyükduru, İnsan Yay., İstanbul, 2001.
- Nasr, S. Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şehabeddin Yalçın, İstanbul, 1995.
- Nasr, S. Hüseyin, *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, Çev. Şehabeddin Yalçın, İstanbul, 1995.
- Nezhad, Saeid Edalat, "The Role of Religions In Minimizing The World's Crises", *Studies In Interreligious Dialogue* 10:1 (2000).
- Pasquer, Roger De, *Birlik Medeniyetinin Kökleri*, çev. Hakan Yurdakul, İstanbul, 1995.
- Sözen, Edibe, "Ötekisizleştirme Sürecinde Amerika ve Amerikalılaştırma", Karizma, 3 (Temmuz, 2000).
- Vattimo, Gianni, *Modernliğin Sonu*, Çev.Şehabettin Yalçın, İz Yay., İstanbul, 1999.
- Walters, J. Donald, *Modern Düşüncenin Krizi (Anlamsızlık Sorununa Çözümler)*, çev. Şahabettin Yalçın, İstanbul, 1995.
- Walters, j. Donald, *Modern Düşüncenin Krizi*, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan, İstanbul 1995.
- Zygmunt, Bauman, "Identity in the Globalising World", *Social Anthropology*, 9:2 (2001).
- Yeşilyurt, Temel, "Globalleşen Dünyada Dinin Anlamı", Bir Kelam Problemi Olarak 'Din-Dünya İlişkisi' Sempozyumu, Çorum 2002.